

Bignerres

Publicació de
l'Associació Cultural Font Bona
-Centre d'Estudis Locals-
Banyeres de Mariola

NÚMERO 4
2009
3€

Del Amor y de la Historia

Banyeres de Mariola en las descripciones geográficas del siglo XIX

Acto en recuerdo a Manuel Broseta en el XXX aniversario de su elección como senador por Valencia

La leyenda de Habibeh y el caballero blanco

El primer pas en la recuperació del Dret civil foral valencià: la Llei de règim econòmic matrimonial

La ciudad perfecta

La familia Santàngel i Banyeres de Mariola

Vicente Navarro Albero, ilustre médico hijo de Banyeres de Mariola

La atracción del Archivo

Crisis creativa y reestructuración constante en el sistema productivo del textil alicantino

D. Paco el del Retiro, un "sevilet"

Chimeneas industriales cerámicas de Banyeres de Mariola

Un ejemplo de aprovechamiento del agua desde el Partidor hasta el Molí dels Bessons

Algunes efemèrides

Fotogrames del passat

La nostra gastronomia

Publicacions de l'Associació Cultural Font Bona (Centre d'Estudis Locals)

Bignerres

Publicació de
l'Associació Cultural Font Bona
(Centre d'Estudis Locals)

Número 4
2009

ASSESSOR EDITORIAL
Ximo Genís Cardona

CONSELL EDITORIAL
Juan Castelló Mora
Antonio Mataix Blanquer
Fco. Javier Mira Calatayud
Primitivo J. Pla Alberola
Miguel Sempere Martínez
José Luis Vañó Pont

PROMOCIÓ
M^a del Carmen Ferre Francés

COL·LABOREN EN ESTE NÚMERO

Santiago Grisolia
Mª Carmen Cortés Sempere
Asociación de Amigos de la Fundación Manuel Broseta
Octavio Ferrero Punzano
Vicente Ferrero Molina
Javier Barceló Doménech
Silvia Ribera Belda
Josep A. Ferre Puerto
Mª Josefa Sempere
Gabino Ponce Herrero
Pepa Sempere Doménech
José Francés Martí
Mª Dolores Valdés Sanjuán
Pedro Zapater Espinosa
Familia Blanquer Calatayud
Familia Blanquer Blanquer
José Vicente Doménech Valero
Rosa Carmen Francés Ribera
Mª Pilar Carbonell Ferre
Associació d'Ames de Casa "Lucentum"
Mª Dolores Bodí Albero
Carmen Bodí Satorres

COL·LABOREN AMB L'EDICIÓ

INSTITUTO ALICANTINO DE CULTURA JUAN GIL-ALBERT
DIPUTACIÓN PROVINCIAL DE ALICANTE

M. I. Ajuntament de Banyeres de Mariola

Associació Cultural FONT BONA
CENTRE D'ESTUDIS LOCALS

EDITA
Associació Cultural Font Bona
(Centre d'Estudis Locals)
La Creu, 5 (Apartat Postal 105)
03450 Banyeres de Mariola (Alicant)
Tels. 965 567 053 - 626 304 238
www.banyeres.com/fontbona
acfontbona@yahoo.es

DISSENY I MAQUETACIÓ
javiermira.es Tel. 966 567 408

IMPRESSIÓ
Gráficas El Cid, S.L.
Depòsit Legal: A-83-2006
ISSN: 1886-2748

La revista **Bignerres** no es fa responsable, ni s'identifica amb l'opinió dels seus col·laboradors, ni amb els productes i continguts dels missatges publicitaris que hi apareixen, els quals són exclusiva responsabilitat de les empreses anunciantes.

Cap part d'esta publicació no pot ser reproduïda, emmagatzemada o transmesa, de cap manera ni per cap mitjà, sense l'autorització prèvia i escrita de l'editor, tret de les citacions en revistes, diaris o llibres si se n'esmenta la procedència.

sumari

- 3 **Del Amor y de la Historia**
Santiago Grisolia
- 5 **Banyeres de Mariola en las descripciones geográficas del siglo XIX**
Mª Carmen Cortés Sempere
- 11 **Acto en recuerdo a Manuel Broseta en el XXX aniversario de su elección como senador por Valencia**
Asociación de Amigos de la Fundación Manuel Broseta
- 15 **La leyenda de Habibeh y el caballero blanco**
Octavio Ferrero Punzano
- 18 **El primer pas en la recuperació del Dret civil foral valencià: la Llei de règim econòmic matrimonial**
Javier Barceló Doménech
- 22 **La ciudad perfecta**
Silvia Ribera Belda
- 28 **La família Santàngel i Banyeres de Mariola**
Josep A. Ferre Puerto
- 31 **Vicente Navarro Albero, ilustre médico hijo de Banyeres de Mariola**
Juan Castelló Mora
- 35 **La atracción del Archivo**
Mª Josefa Sempere
- 41 **Crisis creativa y reestructuración constante en el sistema productivo del textil alicantino**
Gabino Ponce Herrero
- 48 **D. Paco el del Retiro, un "sevilet"**
Pepa Sempere Doménech
- 56 **Chimeneas industriales cerámicas de Banyeres de Mariola**
José Francés Martí
- 61 **Un ejemplo de aprovechamiento del agua desde el Partidor hasta el Molí dels Bessons**
Mª Dolores Valdés Sanjuán y Pedro Zapater Espinosa
- 66 **Algunes efemèrides**
Redacció Bignerres
- 67 **Fotogrames del passat**
- 70 **La nostra gastronomia**
- 71 **Publicacions de l'Associació Cultural Font Bona (Centre d'Estudis Locals)**

La família Santàngel i Banyeres de Mariola

Josep A. Ferre Puerto
Llicenciat en Història de l'Art

Després dels Borja, la família Santàngel és possiblement la més coneguda i estudiada de la història valenciana. Els Santàngel, jueus conversos d'origen aragonès s'afincaren al segle XV a la creixent ciutat de València on ràpidament s'adaptaren i prosperaren. Tant és així que Lluís de Santàngel, escrivà de ració dels reis Catòlics, ha passat a la història per haver estat el financer de l'empresa colombina a les Amèriques el 1492. De fet, una de les primeres persones a qui Colom es va adreçar a la tornada del nou món i a qui informà de la felicitat fou el ric financer valencià.¹

Lluís de Santàngel té una especial vinculació amb la Banyeres de finals del segle XV.² Del ric fons documental que es conserva a la Catedral de València destaca una ampla sèrie de 8.655 pergamins. Doncs bé, d'aquests únicament dos, els números 5.870 i el 5.871, fan referència a Banyeres de Mariola i casualment els dos ens indiquen les relacions

Lluís de Santàngel

dels Santàngel amb Banyeres.³ El que farem és revisar aquesta vinculació documentada, afegir-n'hi de noves i plantejar a mena d'hipòtesi la possible relació de la Torre de la Font Bona amb els Santàngel.

Els dos pergamins citats fan referència a un préstec contret per Banyeres amb Lluís de Santàngel. Són molt extensos, de grans dimensions i estan escrits en llatí. S'ha plantejat que amb aquests diners el que es buscava era sufragar les costoses despeses del plet amb Bocarent per aconseguir la independència municipal. És més que probable que així siga ja que al pergami quan se cita a Banyeres es fa en qualitat de vila i no de lloc. Siga quina siga la independència s'hagué de treballar més i arribà finalment el 1628. Al primer document, en llatí, datat el 22 de febrer de 1500, es fa el reintegrament de 5.000 sous, de mans d'Andreu Mollà, de Banyeres, de part del préstec fet davant el notari Bartomeu Cirera el 13 de desembre de 1499. Al dors del pergami, apareix una inscripció en valencià que resumeix el contingut del document:

Carta ab la qual se mostra com lo síndich e procuradors de la Universitat e singulars de la vila de Banyeres ha venut e originalment carregat a la magnífica [...] Johana Taranau e de Sentangel, vidua, tudriu e curadriu dels fills de Mossén Llois de Sentangel, quondam, scrivà de ració de la scrivania del senyor rey.

Lluís de Santàngel havia mort el 1498 i serà la seua viuda, Joana Taranau com a vídua i tutora i curadora dels fills la que rebrà els diners. Aquesta era filla d'un jurista de Barcelona anomenat Jaume Taranau o Taraban segons altres documents. El segon document, datat al 17 de juliol del 1500, és similar a l'anterior però la quantitat meritada ara serà de 6.000 sous.

¹ La família Santàngel ha estat objecte de nombrosos estudis, recollits a *Lluís de Santàngel i el seu temps. Congrés Internacional, València, 5-8 d'octubre de 1987*, Actes publicades el 1992 per l'Ajuntament de València i *Lluís de Santàngel. Un nou home, un nou món*, catàleg exposició, Llotja de Mercaders, València, 11 de maig al 31 de juliol de 1992.

² De fet, ja ha donat compte d'aquesta interessant notícia MATAIX BLANQUER, Antonio: "1446-1628: Fragmentación històrica de Banyeres", en *Banyeres de Mariola en festes de Sant Jordi*, 2001, pàg. 116-117 i queda recollit en la magnífica síntesi històrica de SOLER, Abel: *Banyeres y Serrella en época medieval*, Banyeres de Mariola, 2003, pàg. 59-60.

³ OLMOS y CANALDA, Elías: *Pergaminos de la Catedral de Valencia*, València, 1961, pp. 686-687.

© Josep A. Ferre Puerto, 2009

Estatua homenatge a Lluís de Santàngel al passeig de l'Albereda de València.

Però no són aquests els únics documents dels Santàngel. La relació venia de lluny entre els veïns de les viles de la Mariola. Així, el batle de Bocairent, Antoni Marí, el notari Bernat Matarredona i Joan de Calatayud entre altres, confessen deure-li a Lluís de Santàngel el Vell, pare del que ens ocupa, 900 ducats d'or, és a dir, 18.000 sous.⁴ Aquesta elevada quantitat va destinada al tresor reial com a resultat de certs negocis que ha portat a terme el mateix Calatayud. Els remittents es comprometen *in solidum* a fer-la efectiva a Santàngel o a Joan Bertran al Castell de Caller, a l'illa de Sardenya, durant el mes de maig de l'any en curs.

També sabem, per un document de l'Arxiu Municipal de Bocairent, que el 25 de febrer de 1508 el mercader Martí de Santàngel va nomenar procurador seu l'honorable Bartomeu Bodí, tallador de panys de la vila de Bocairent.⁵ Bodí és nomenat procurador per velar pels interessos de Santàngel en la cancel·lació d'un préstec de 3.426

sous i 6 diners. La cancel·lació és feta per Genís Cantó, Lluís Olzina, Pere Olzina, fill seu i Genís Cerdà, notari, tots de Bocairent.

Finalment, cal indicar que aquesta vinculació dels Santàngel a Banyeres de Mariola, podria explicar un dubte de la història banyerina. A la Torre de la Font Bona, també coneguda com Torre del Cavaller o Torre d'Albero, hi ha un escut, sense policromia, amb tres motius, referit al seu propietari.⁶ La torre va ser objecte de restauració i excavació i en aquesta tasca s'hi van localitzar fragments ceràmics i sobretot una moneda que en permeteren datar la construcció. Així, Jover Maestre indica textualment que, *pot ser que la peça més significativa dins del conjunt material arqueològic que ens serveix per a datar la torre siga el diner de billó dels Reis Catòlics encuyat a la ciutat de València entre 1501 i 1504.*⁷ La tipologia de la construcció i les esmentades restes arqueològiques apuntaven cap a un mateix moment: darrers anys del segle XV o començament del XVI.

© Javier Mira, 2008

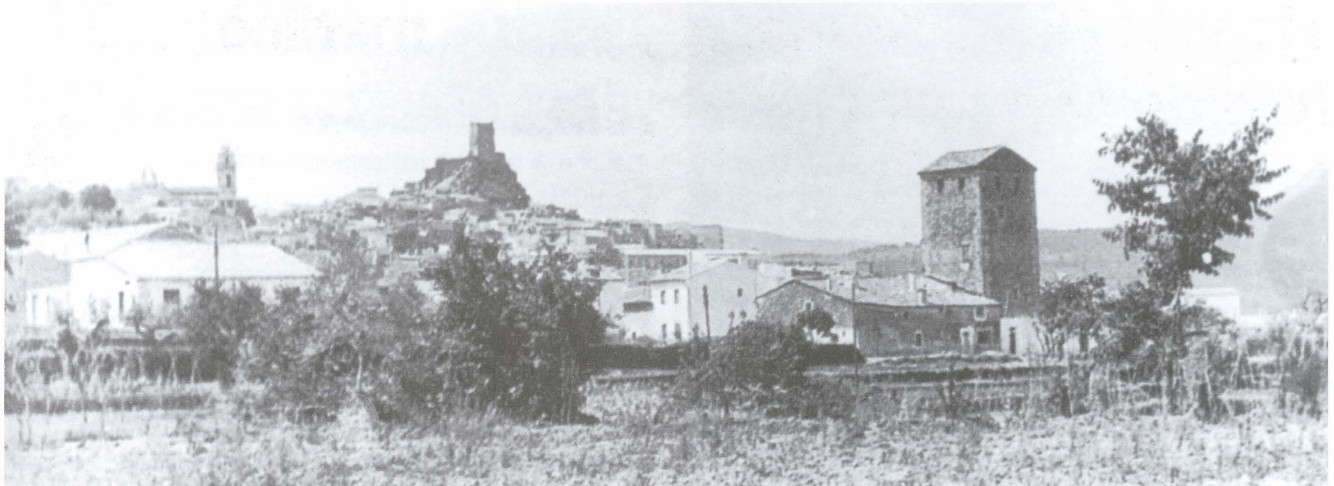
Escut ubicat en la torre de la Font Bona.

⁵ Arxiu Municipal de Bocairent, signatura, 00036-05. He d'agrair a Josep-Vicent Ferre Domínguez, alcalde de Bocairent, a Pepa Sempere, Cronista Oficial i responsable de l'Arxiu Municipal i a Juan Castelló Mora, de Banyeres, l'ajuda prestada per aconseguir ràpidament la informació i els documents.

⁶ TORRÓ, Josep i SEGURA, Josep-Maria: *Torres i Castells de l'Alcoià-Comtat*, Alcoi, 1985; MATAIX BLANQUER, Antonio: "La Torre del Cavaller", en *Banyeres en festes de Sant Jordi*, 1996, p. 141.

⁷ JOVER MAESTRE, Francisco Javier: *La Torre de la Font Bona (Banyeres, Alicante)*, pp. 281-306, esp. P. 301.

⁴ Citat com a exemple de les elevades quantitats monetàries que movien els Santàngel a NICOLAU BAUZÀ, Josep, "Los Santàngel de Valencia", a *Lluís de Santàngel i el seu temps*, Paterna, 1992, pàg. 35-42, esp. 30. on cita el document, Arxiu de Protocols del Patriarca de València, protocol del notari Joan del Mas, any 1459, març 17.

Panoràmica de Banyeres de Mariola on podem veure, en primer terme, a la dreta, la torre de la Font Bona.

La datació de la torre coincideix amb els anys en què tenim documentada una estreta relació dels Santàngel amb Banyeres. Fins ara no s'ha pogut relacionar amb total seguretat l'escut de la torre amb cap família vinculada a Banyeres.⁸ En l'observar l'heràldica es comprova la presència a la dreta d'una figura amb una espècie de túnica i que amb la mà dreta agarra un element fi vertical. Aquesta figura amb túnica i ciri a la mà, es podria interpretar com l'àngel dels Santàngel. D'aquesta família es conserva un taulellet al Museu de Ceràmica "González Martí" de València, que salvant les distàncies tècniques presenta certa similitud iconogràfica.⁹

Com s'hi veu, ens trobem en un moment de canvis de primera magnitud en l'àmbit històric: arribada dels europeus a Amèrica, canvis polítics amb la conformació dels estats nacionals, i que comportarà que els valencians, després d'un brillant segle XV, passen amb l'integració de la Corona d'Aragó a la monarquia hispànica, a quedar com a perifèria d'un gran imperi. Recordarem, com a mostra d'aquests últims moments de plenitud, abans d'entrar en una època de decadència, que València era al segle XV la ciutat més poblada de la península, que possiblement ací fou on es va emprar per pri-

mera vegada un instrument d'última tecnologia com era la impremta i que un valencià de Xàtiva, Roderic de Borja, papa Alexandre VI entre 1492 i 1503, estava en aquests anys al front de la Cristiandat.

I, com hi hem vist, els veïns de Banyeres foren espectadors i al mateix temps actors d'aquest moment crucial i amb el seu treball, comerciant amb la llana i treballant els camps, els seus estalvis i diners, com el real enconrat a les excavacions a la Torre de la Font Bona anaren més d'una vegada als Santàngel, que finançaren el descobriment del Nou Món. D'això tenim proves documentals, els vells papers i pergamins de fa més de mig mil·lenni i potser un escut en un cantó de la Torre de la Font Bona, que mostra els cognoms del propietari des de fa els mateixos cinc segles.

Taulellet amb l'escut dels Santàngel, Museu Nacional de Ceràmica "González Martí", València.

⁸ S'ha pensat hipotèticament en la família Artés, JOVER MAESTRE, op. cit, p. 303, la família Centelles, TORRÓ i SEGURA. Cal dir que no es contradictòria, la possibilitat que formen part de l'escut, compost, alguna d'aquestes famílies ja que mostra elements diversos, cap d'aquests identificats: dues torres, dall, a l'esquerra, i una única torre, baix, a l'esquerra.

⁹ Aquest taulellet o maniseta ha format part, recentment, de l'exposició *L'edat daurada de l'art valencià*, al Museu de Belles Arts de València, com a cloenda de les celebracions de l'Any Jaume I. Vegeu COLL CONESA, Jaume: *Azulejo heràldico de la família Santàngel*, cat. Exposició, València, 2009, fitxa 86, pàg. 257. D'aquesta exposició, també ha format part la Santa Margarida, pintada per Joan Reixach, cap al 1456, del MNAC de Barcelona. Aquesta taula, originària i part del retaule de la Capella de Sant Miquel, Santa Margarida i Santa Bàrbara de Bocairent, havia estat pagada amb diners de la deixa testamentària de Joan de Bellmunt de Banyeres. Vegeu FERRE PUERTO, Josep A.: *Santa Margarida*, cat. exposició, València, 2009, fitxa 39, pàg. 170-173.